

פתח דבר

יהודה שנהב

גיליון זה מוקדש כולו לבירור הרלוונטיות של הפרספקטיבה הפוסטקולוניאלית להקשר הישראלי. בירור זה חשוב במיוחד משום שהקולוניאליזם הוא מושג מודחק בדיון על החברה הישראלית. רלוונטיות זו יכולה לבוא לידי ביטוי בתחומים שונים, כמו בדיון על הכיבוש הישראלי (בימים אלה ממש צרים טנקים של ישראל על רמאללה או עזה, כוחות הנדסה הורסים בתים ברפיח, ובשטחים נבנים כבישים עוקפי פלסטינים בהשקעה של כרבע מיליארד ש"ח); בדיון על מבנה שוק העבודה ומעמדם של מהגרי עבודה בתוכו; בדיון על הפלסטינים אזרחי ישראל; בדיון על המרחב הישראלי, או בדיון על הקשר בין מעמד לאתניות ולצבע. הגיליון הנוכחי מבקש לתרום למילוי חסר זה ולהשיב את המודחק לקדמת הדיון, תוך משא ומתן עם המחקר הפוסטקולוניאלי, בתחומים כמו מזרחנות, אנתרופולוגיה, ספרות, אמנות, סוציולוגיה, גיאוגרפיה, פוליטיקה או היסטוריה.

הגיליון נפתח במסה תיאורטית (יהודה שנהב וחנן חבר), המציגה את עקרונות המחשבה הפוסטקולוניאלית בהקשר הישראלי. אחריה מוצגים עשרה מחקרים מקוריים, מאמר תיאורטי מתורגם של הומי ק. באבא וארבע מסות.

מאמרה של ענת רימון-אור מצביע על סוגיה מטרידה בדיון הציבורי. לעתים מתקבל הרושם, היא טוענת, שהקריאות "מוות לערבים" מפריעות את מנוחת הציבור הישראלי הרבה יותר מן המוות הממשי הנגרם לערבים בידי יהודים, בתוך מדינת ישראל או מחוצה לה. הקריאה ות "מוות לערבים" נוטות להיות מזוהות עם ציבור מזרחי בעל סטטוס נמוך, שנתפס כימני וכלאומני, בעוד שההרג של ערבים המתבצע באופן ממוסד (ושהיה שמור במשך שנים רבות גם לשמאל המיליטריסטי) מקנה למבצעיו יוקרה בחברה הישראלית. המחברת עוסקת במקומם המפוצל של המזרחים בתוך החברה הישראלית ובטענה ש"מוות לערבים" כאקט של דיבור (speech act) הוא חלק ממאבק נגד פיצולה של הזהות המזרחית, ויש בו ניסיון לייצר עמדה קוהרנטית – שהיא ב-בזמן גם תומכת וגם חתרנית ביחס לשיח הצינוני. הבחנתה של רימון-אור לגבי "הסנטימנט הלאומי" המזרחי ומעמדו השונה ביחס ל"סנטימנט הלאומי" האשכנזי באה לידי ביטוי בולט גם בדיון הציבורי על הכיבוש היום. קל לראות כיצד מוצג הציבור המזרחי כמבטא תחושות לאומניות-קיצוניות, בעוד ש"הציבור התרבותי" שמגבה את מנגנון הכיבוש וההרג (משפטנים, פקידי ממשל, מורים, אינטלקטואלים, סופרים ומשוררים) מוצג כמונחים ליברליים ונאורים.

מאמרה של שרה חניסקי מעביר את הקורא מפוליטיקת הזהות המזרחית אל

פוליטיקת הזהות האשכנזית ואל הטענה שהזהות האשכנזית היא קורבן של אידיאולוגיית שלילת הגלות. המחברת מתמקדת בשדה האמנות הישראלי ומצביעה על קשר שיטתי של השתקה ושל דחיקה (שמקורו בתרבות הלאומית) של מסורות דיאספוריות-אשכנזיות. עבודתה של חניסקי (כמו זו של רימון-אור) מקיימת דיאלוג מובהק עם מאמר אחר בגיליון זה, מאמרו של הומי ק. באבא, "החומר הלבן". באבא מערער על סמכותו של ה"לובן" כקטגוריה מהותנית ומנסה לחשוף בתוככי מעטה ה"לובן" את היסודות הנאבקים זה בזה, אלה ההופכים אותו למה שהוא – לצורה לא יציבה ומעורערת של סמכות. חניסקי משתמשת בטענה זו של באבא כדי לערער על הקשר שבין לובן לבין מערביות ואשכנזיות. לא רק התכנים הדיאספוריים מושקפים, טוענת חניסקי, אלא גם עצם קיומו של מנגנון ההשתקה מוכחש. הכחשה זו מתאפשרת משום ששדה האמנות הישראלי נוטל באופן קבוע את אבקת ההלבנה האירופוצנטרית; משום שאשכנזיות נתפסת כשוות ערך למערביות כך שכל טענה לאשכנזיות נופלת אל תוך מלכודת המערביות; ומשום ששדה הידע של ההיסטוריה והסוציולוגיה הביקורתית אינו ערוך להתמודד עם תופעה פוסטקולוניאלית קלאסית, שבה המדכא הוא בר-בזמן גם המדוכא.

מאמרו של אמנון רז-קרקוצקין בוחן, באמצעות דיון בהגותו של גרשם שלום, את הדיאלקטיקה שבין משיחיות לגאולה כמכוננת את המסגרת האוריינטליסטית של הלאומיות הציונית ואת מקומו של הדיון התיאולוגי בתוכה. המחבר טוען שהאזהרה מפני סכנת המשיחיות מייצרת אמנם את הדימוי של הציונות כנאורה וכחילונית, אבל בר-בזמן מבוססת התפיסה הלאומית החילונית לכאורה על גרעין תיאולוגי ואוריינטליסטי. יותר מכך, בתווך של הדיון האוריינטליסטי שבין משיחיות לגאולה לא נותר מקום לדיון בפלסטין כישות ממשית, כמו גם לערבי הקונקרטי, להיסטוריה שלו ולהוויתו החברתית והפוליטית. ניתוח זה מביא את רז-קרקוצקין לדון בדו-לאומיות כמסגרת תיאורטית אפשרית לשם שבירת המערכת המיתולוגית שאותה יוצרת ההבחנה שבין גאולה למשיחיות.

גיל אייל עוסק באופן היווצרותה של המזרחנות בישראל ומתמקד בכינונה של ההבחנה בין "מזרחנות" לבין "מודיעין". בניגוד לתפיסות מזרחניות, הטוענות שקיים הבדל ברור בין שני המושגים, או לתפיסות ביקורתיות שלפיהן ההבחנה בין שני המושגים הטשטשה לכאורה, המחבר גורס שאין אלה מושגים המוציאים זה את זה, אלא צורת מומחיות אחת. ההבחנה בין "מזרחנות" לבין "מודיעין" היא הבחנה דיסקורסיבית, מעין עבודת גבול, שמטרתה להגן על מעמדם המקצועי של המזרחנים. הרלוונטיות של הניתוח התיאורטי של אייל מודגמת באמצעות דיון שנסוב על עבודת הפרשנות הנעשית בקרב המומחים הישראלים ל"עולם הערבי" – בין אם אלה אקדמאים, אנשי מודיעין או עיתונאים. שלושה מאמרים בגיליון עוסקים בניתוח פוסטקולוניאלי של שדה הספרות. מאמרו של איתן בר-יוסף מתאר סצינה קולוניאלית של ציוני המבקר בשנות השלושים בזימבבווה (של היום), המוכרת לנו כארץ זולו של נחום גוטמן. בר-יוסף חושף לא רק את המימד האוריינטליסטי בסיפורו של גוטמן אלא גם את מה שהוא מכנה "פנטסיה קולוניאלית

מובהקת בלב התרבות העברית של שנות השלושים". הטקסט והמפגש המוזר של גוטמן עם יאן סמאטס, הגנרל הבורי שאותו נשלח לצייר, מטרימים לטענתו של בר-יוסף את הקשר העתידי בין ישראל לדרום אפריקה ומצביעים על מעמדה של אפריקה כפוטנציאל השחור של היהודי הציוני, כמו גם את הפנטסיה שלו על הלוכין. מאמרו של חנן חבר מציג קריאה שמבקשת לחשוף את השברים ואת האלימות הכרוכים במעבר מספרות עברית לספרות ישראלית, ואת האופן שבו משרת מעבר זה את האידיאולוגיה הלאומית. כביטוי למימד המרחבי בתפיסה הפוסטקולוניאלית, חבר מנתח את דימוי המפה – המפה הטופוגרפית – כאתר מרכזי של דינמיקת יחסי הכוח בהתפתחות הספרות הישראלית. דולי בן-חביב עושה שימוש בספרו של פרנץ פאנון, עור שחור, מסיכות לבנות, כדי לנתח שני רומנים של הסופר סמי מיכאל, המייצגים את שנות החמישים והשישים בישראל: שווים ושווים יותר ופחונים וחלומות. המחברת מעמידה במרכז מאמרה את חוויית ההגירה כמבחן לכוח הגברי של גברים מזרחים ואת הקשר שבין תופעה זו למעמדן של הנשים המזרחיות.

מאמרו של אילן פפה עוסק בפרשת טנטורה, כמו גם בדיון האקדמי, המשפטי והציבורי סביבה. תחילתו של הסיפור הוא בעבודת המאסטר של תדי כ"ץ, המשכו בתביעה שהגישו לוחמים לבית המשפט והמשכו בהתנצלותו של כ"ץ ובפסילתה של עבודתו על ידי רשויות האוניברסיטה. באמצעות ניתוח של האירועים האלה, פפה מבקש להציג את מנגנוני ההמרה שבעטיים הוסט הדיון מן השאלה אם אכן התבצע טבח בטנטורה, אל דיון משפטי ואקדמי בעבודתו של כ"ץ. במסגרת ניתוח זה, מצביע המחבר על הקשר בין היסטוריה לזיכרון, בין תעודות ארכיוניות לעדויות שבעל פה, בין נרטיבים יהודיים לנרטיבים פלסטיניים. לבסוף, פפה מציע לבחון את פרשת טנטורה לא בתוך ההקשר הפרדיגמטי המוכר של ההיסטוריה הצבאית אלא בהקשר התיאורטי של "טיהור אתני".

איתי מירז מבקש להשתמש בשיח הפוסטקולוניאלי כזירה שבתוכה ניתן להפגיש בין עבודתו של לאקאן לבין הגיאוגרפיה. השאלה המרכזית ששואל מירז במאמרו היא, עד כמה ניתן להכיל את היחסים אני/אחר שמתקיימים בעולם הדימויים של הפילוסופיה והפסיכואנליזה גם על המרחב הממשי. כלומר, באיזו מידה הטופולוגיה של המושגים שמאכלסים תיאוריות של מבנה הנפש והתודעה משתקפת גם ברמה הקונקרטית של מרחבי היומיום. מאמרו של מירז, הכתוב בצורה רהוטה וידידותית, מאפשר לקוראי העברית נגישות לעבודתו של הפסיכואנליטיקן הצרפתי, הקשה לקריאה ולפענוח. מאמרו של דורון נרקיס עוסק בשפה כזירה של מאבק, תוך התמקדות בהוראת האנגלית כשפה הגמונית בחברה הישראלית. נרקיס מצביע על המעמד הכפול של השפה אצל נשים מזרחיות ופלסטיניות או מהגרות חדשות, הלומדות אנגלית במכללות. למרות היותה שפה המייצגת במובהק את ההגמוניה המערבית, האנגלית משמשת לאותן נשים אמצעי לעקוף את שוליותן כמו גם את ממדיה הדכאניים של העברית.

בגיליון גם ארבע מסות. הראשונה עוסקת בקולוניאליזם ובמזרחיות וכוללת, לבד מטקסט שכתב שמעון בלס בשנות השישים על הקשר בין קולוניאליזם למזרחיות, גם

ראיון שנערך עמו כדי לברר את משמעויותיו של קשר זה. השנייה, של עבד עזאם המכנה עצמו "מערבן", עוסקת בקשר שבין מדינה יהודית לדמוקרטיה. רונן שמיר עוסק בקריסת מגדלי התאומים ובאפשרויות הדיבור המוסרי בעקבות האירועים. לבסוף, מציג נדב גבאי הרהורים ראשונים על עבודתה של ועדת אור לחקר הירי של משטרת ישראל באזרחים פלסטינים-ישראלים באוקטובר 2000.